

Monika Milosavljević*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
monika.milosavljevic@gmail.com***Niko Županić i istorijska antropologija balkanskih naroda***

Apstrakt: Svojim radovima o istorijskoj antropologiji balkanskih naroda pred Prvi svetski rat, Niko Županić je fundirao teorijsko-metodološke osnove proučavanja balkanskih naroda počevši od praistorijskih pa do njemu savremenih populacija, uspostavljajući među njima jednu vrstu kontinuiteta. Osnovano je pretpostaviti da su doktorske studije iz oblasti filozofskih nauka u Beču i specijalizacije iz antropologije u Minhenu i Cirihi snažno uticale na njegovo shvatanje načina na koje treba proučavati narode na Balkanu. Svakako, nije reč o jednostavnom prenošenju ideja, već o njihovoj modifikaciji u skladu sa Županićevim razumevanjem sopstvenog identiteta i političkih okolnosti u kojima je delovao. Uzimajući u obzir značaj kulturno-istorijske paradigme u srpskim/jugoslovenskim arheologijama, odnosno ogledanje arheološke kulture i etniciteta, proučavanje naroda u istraživanjima Nika Županića se preispituje kao jedan od mogućih okvira za nastanak opštih mesta etnogenetskog metoda.

Ključne reči: Niko Županić, antropologija nemačkog jezičkog područja, balkanski narodi, epistemologija, "opšta mesta", istorija arheologije

U anatomskim osobinama jednoga naroda leže donekle i osnovi njegove istorije i razvoja, samo treba umeti čitati ova dokumenta prirode.

(Жупанић 1907, 170)

Niko Županić je jedan od važnih istraživača na polju fizičke antropologije, etnologije i arheologije Balkanskog poluostrva u prvoj polovini XX veka. Njegov doprinos ovim disciplinama bio je gotovo u potpunosti zaboravljen do nedavno. Tek je 2006. godine u Ljubljani organizovana naučna konferencija *Niko Županić, njegov rad, vreme i prostor* povodom proslave 130 godina od rođenja Nika Županića. Stoga je otvoren okvir za preispitivanja njegove uloge u nauci i politici, ali i razloga za njegovo zanemarivanje u istorijama disciplina (Muršič 2009, 135-142).

* Članak je rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu*, finansiranom od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije, pod brojem 177008.

Sl. 1. Niko Županić 1921. godine u Beogradu (Promitzer 2003, 289)

U okviru domaće etnologije i antropologije, doprinos istraživanju naučnog rada Nika Županića dale su Vesna Dušković koja se bavila njegovim "beo-

gradskim godinama" (Dušković 2006, 141-154; Dušković 2009, 135-142) i Vesna Bižić Omčikus koja je skrenula pažnju na njegov rad u Etnografskom muzeju u Beogradu (Бижић-Омчикус 2006, 155-165). O značaju proučavanja etnogeneze u delu Nika Županića još od kraja osamdesetih je pisao Petar Vlahović (Влаховић 1987b, 145-151; 1987a, 152-157; 2006, 131-140; Vlahović 2009, 75-81). Ističući da je knjiga *Etnogeneza Jugoslovena* (1920) Županićevo najvažnije delo, Živko Mikić ga je uvrstio u niz antropologa iz "deskriptivne faze" fizičke antropologije u Srbiji i Jugoslaviji koja je trajala od sredine XIX do sredine XX veka (Микић 1998, 266-267).

Svojim radovima o istorijskoj antropologiji balkanskih naroda Niko Županić je fundirao teorijsko-metodološke osnove proučavanja balkanskih naroda počevši od praistorijskih pa do njemu savremenih populacija, uspostavljajući među njima jednu vrstu kontinuiteta (uporedi Палавестра 2011b, 579-594). Osnovano je pretpostaviti da je njegovo visoko obrazovanje iz oblasti filozofskih nauka u Beču (1898-1903) i antropologije u Minhenu (1904/1905) i Cirihi (1906) snažno uticalo na njegovo shvatanje načina na koje treba proučavati narode na Balkanu (Vurnik 1927, 145). Svakako, nije reč o jednostavnom prenošenju ideja, već o njihovoj modifikaciji u skladu sa Županićevim razumevanjem sopstvenog identiteta i političkih okolnosti u kojima je delovao (Promitzer 2010, 163-166). Snaga kulturno-istorijske paradigme u srpskoj arheologiji danas i njen značaj za istorije srpskih/jugoslovenskih arheologija (Babić 2009, 129; Novaković 2011, 339-461), mogu se pojasniti u svetlu razmatranja mnogih načina na koje se arheološka kultura i etnicitet međusobno ogledaju. Stoga se, *proučavanje naroda* Nika Županića ovim radom postavlja kao jedan od mogućih okvira za nastanak opštih mesta etnogenetskog metoda unutar arheološke discipline. Smisao razmatranja njegove uloge u procesu fundiranja arheologije u Srbiji početkom XX veka je pokušaj razumevanja epistemoloških osnova discipline kojima je "restauracija prošlog života" (Жупанић 1907, 167) važno određena proučavanjem naroda. Kako je to vrlo dobro pokazao Viktor Stočkovski (Wiktor Stoczkowski), svaka naučna zajednica neguje određene skupove ideja koji se smatraju neupitnim i koji se mogu prenositi, uz minimalne modifikacije, čak iz prilikom promena paradigmi. Preispitivanje ovih opštih mesta u istoriji arheoloških ideja predstavlja proces koji omogućava čišćenje naših konceptualnih alata (Stoczkowski 2008, 350-351). Stoga je osnovano zapitati se na koji način je Niko Županić teorijski i metodološki ustanovio *sistem istorijske antropologije balkanskih naroda* i da li su setovi kriterijuma koje je postavio mogli uticati na opšta mesta o pitanjima etniciteta u srpskoj arheologiji. O obimu svog zadatka Županić je 1907. godine pisao u *Starinaru*:

"Najzad individua, narodi i njihov život jesu najkompliciraniji mehanizmi i organizmi, te je i nauka o njima najviše komplicirana. Ona zbog toga iziskuje ne samo poznavanje onih mnogih disciplina koje se pri njenom obrađivanju ukrštaju, već u neki-

ma od ovih i stručnu spremu kao npr. iz istorije i preistorijske arheologije. Zacelo je i težak koliko i delikatan zadatak jednog antropologa koji hoće svoju zadaću potpuno da reši, dužan je da osteološke ostatke naroda iz prošlosti, gotovo uvek nepotpune i oštećene, dopuni i okarakteriše. Na pokazani način antropolog uskršava često jedan anonimni narod, snabdevajući ga svim životnim faktorima: fizičkim, jezikovnim i kulturnim" (Жупанић 1907, 171).

Županićev plan za izgradnju čitavog jednog sistema za koji je morao gotovo sam da stvara metod i otvara put istraživanju (Жупанић 1907; 1910) je podrazumevao objavljivanje tri članka o antropologiji balkanskih naroda.

"Naša rasprava biće samo prvi deo jedne trilogije o postanku i razvoju balkanskih naroda u fizičkom pogledu. U tom prvom delu koji je uglavnom istorijskog karaktera, zaustavićemo se na konstatovanju fakata na osnovu kojih ćemo utvrditi izvestan fiziološki zakon. U drugom delu trilogije ispitaćemo uzroke i zakone somatične transformacije. Treći deo govoriće o preistorijskim stanovnicima Balkanskog Poluostrva" (Жупанић 1907, 171).

Međutim, da bi se govorilo o dugotrajnosti i skrivenom životu Županićevih ideja u srpskoj arheologiji, nužno je pokazati njegov značaj u kontekstu njegovog vremena, odnosno za potrebe ovog rada, relevantnost i uticaj koji je mogao imati tokom godina provedenih u Beogradu¹. U periodu od 1907. kada je došao u srpsku prestonicu do početka Prvog svetskog rata, publikovao je veći broj radova iz oblasti antropologije i arheologije u *Godišnjaku Srpske kraljevske akademije*, *Starinaru*, *Prosvetnom glasniku*, *Srpskom književnom glasniku* na srpskom jeziku i u časopisima *Ljubljanski Zvon*, *Slovenski narod*, *Dom in svet* na slovenačkom. Tokom studija, je na nemačkom uglavnom pisao političke priloge pod pseudonimom, a po dolasku u Beograd, samo je jedan njegov kratak stručni tekst 1911. godine objavljen u časopisu *Korrespondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte* (Hudelja 2009, 193-196), nakon

¹ Vesna Dušković je skovala sintagmu "beogradske godine" Nika Županića koje se odnose na period od 1908. do 1923. godine. Na osnovu istraživanja arhivske građe Etnografskog muzeja u Beogradu ona je rekonstruisala detaljnije, u odnosu na prethodne istraživače, Županićeve aktivnosti tokom ovog perioda. Ona nas obaveštava da je uprkos svojim kvalifikacijama Niko Županić postao profesor realne gimnazije i činovnik Narodnog muzeja, a ne profesor na katedri za etnologiju Beogradskog univerziteta jer su već bili uposleni Jovan Erdeljanović i Tihomir Đorđević. O promeni radnog mesta svedoči Vasićev izveštaj za 1913. godinu u kome se kaže da je aktom Ministarstva prosvete Županić postao kustos Etnografskog muzeja, s tim da ostane na radu u Narodnom muzeju do daljeg naređenja. Kulminaciju Županićevih "beogradskih godina" Vesna Dušković izmešta iz naznačenog razdoblja u 1939. godinu, kada je na glavnom godišnjem skupu Srpske kraljevske akademije postao dopisni član Akademije društvenih nauka (Dušković 2006, 142-147).

izlaganja na 42. kongresu Nemačkog antropološkog društva u Hejlbronn (*Heilbronn*) (Županić 1912, 502). Uprkos solidnoj bibliografiji i studijskim putovanjima do Prvog svetskog rata (a i nakon njega) teško je poverovati da se Županićevom radu može pripisati bilo kakav uticaj u srpskoj arheologiji, ukoliko uvažimo poglede Dragoslava Sreјovića na početke discipline:

"Vasić je smatrao Valtrovića svojim prvim učiteljem, a gotovo svi koji su radili i koji danas rade na polju arheologije u Srbiji neposredno su ili posredno Vasićevi učenici. Ta čvrsta povezanost i kontinuitet arheoloških institucija, arheološke metodologije i arheološke misli daju osoben pečat srpskoj arheološkoj nauci i čine njenu najveću snagu" (Sreјović 2001, 213, naglasila M. M.).

Samo letimičan pregled brojeva *Starinara* koji su izlazili u periodu od 1907. do Prvog svetskog rata ukazuje da je Županić doprinosaio kako člancima tako i prikazima aktuelne literature gotovo podjednako kao i Miloje M. Vasić, kome je po stručnosti i obrazovanju svakako mogao da parira. On je čak povremeno iskazivao neslaganja sa Vasićem oko određenih stručnih pitanja², kao i sa mnogim drugim autoritetima uključujući i one od kojih je sam učio (Жупанић 1907, 171-172; Жупанић 1911, 229). Takođe je oštro i utemeljeno u ondašnjim naučnim dostignućima odgovarao na kritike upućene njegovom radu (Жупанић 1909, 101-108). Sa druge strane, Vasić je u izveštaju o radu Narodnog muzeja (odnosno Istorijско-umetničkog muzeja) za 1908. godinu izneo da "dolaskom g. Županića postojeće zbirke nisu dobile novu snagu za njihovo sređivanje i uređenje" (Душковић 2006, 142), ali da je "Narodni muzej dobio u g-dinu Nikoli Županiću jednog već formiranog naučnog radnika koji poznaje cilj svoje discipline pokušavajući da u njoj rešava ne samo poznate, nego i da postavlja nove probleme" (Душковић 2006, 142). Iako je Vasić nastojao da prikaže da je Županićev zadatak da radi na prikupljanju antropološkog materijala "svih kulturnih naroda naše zemlje" (Душковић 2006, 142), odnosno da je njegov domen usko fizičko-antropološki, centralna tema Županićevih radova, *proučavanje naroda* (Жупанић 1907, 167), je podrazumevala i arheološke aspekte (Novaković 2009, 159-161). Svoj zadatak i područje profesionalnog delovanja je Županić obrazložio na sledeći način:

² Već je 1907. sučelio datovanje lokaliteta u Bosni koje je Moric Hernes opredelio u neolit sa Vasićevim tumačenjem da su mlađa (Жупанић 1907, 172). Zatim je u tekstu "Trojanci i Arijevci" ukazao na neslaganja između Hernesovih shvatanja neolitske keramike i Vasićeve interpretacije praistorijskih nalazišta u Srbiji. U istom radu on zapaža da je Vasić radikalno promenio svoje poglede o "korelaciju između kulture i narodnosti" (Жупанић 1911, 205-206) nakon članka "Prilozi ka rešavanju trojanskih problema". Po Županićevom mišljenju ovi Vasićevi "pogledi izgledaju odviše isključivi u negativnom smislu kao što je to bio pre slučaj kod istog pisca u pozitivnom smislu" (*ibid.*, 206).

"Preistorijska arheologija, antropologija, i etnologija stoje u najbližim odnosima i vezane su jedna za drugu, zato su ovim disciplinama određena po muzejima zajednička odelenja a i u stručnim publikacijama su obično zajedno. Videći pri svom dolasku u Narodni Muzej da su antropologija i paleoetnologija³ potpuno zanemarene u Srbiji i da nisu gotovo nikako obrađivane, obratili smo u početku svoga rada naročitu pažnju spomenutim dvema disciplinama" (Жупанић 1910, 207).

Ovakvo shvatanje, upoređeno sa Vasićevim stavom o "našoj gospodi etnologizima" (Babić i Tomović 1996, 77), rečito ukazuje na zapretene odnose arheologije i antropologije iz perioda uspostavljanja ovih disciplina (up. Палавестра 2011a, 156-163). Uvođenje Nika Županića u oltar očeva-osnivača doprinosi da slika koju imamo o ovom razdoblju bude nešto izoštrenija. Uz neosporno dominantnu vladavinu Miloja M. Vasića srpskom arheologijom prve polovine XX veka (Срејовић 2001, 213-218; Палавестра 2011b, 581-582), potrebno je pitati se i o marginalnim, zaboravljenim, slepim granama discipline koje se, upravo zbog svoje nevidljivosti, lako povampiruju ili dugo žive uprkos "smrti autora"⁴. Polazeći od Olsenovog problematizovanja pojednostavljene ideje o Gustafu Kosini (G. Kossinna) kao neozbiljnom istraživaču koji je arheologiju zloupotrebio u političke svrhe (Olsen 2002, 33, 257-258), želim da ukažem da nas stigmatizacija jednog čoveka iz prošlosti discipline ne razrešava njegovih ideja. Kako za stigmatizaciju, ovo važi i za zaborav (Asman 2011, 128-134). Analiza Županićevog nasleđa, stoga, mora da otpočne seciranjem doslovnih značenja njegovih temeljnih ideja.

Za razumevanje epistemoloških osnova proučavanja balkanskih naroda, koje nam je Županić ostavio, pored analize njegovih naučnih radova, nužan je osvrt na njegovu biografiju koji bi omogućio bolje sagledavanje onovremene intelektualne klime (Givens 2008, 180-187) i mogućeg opsega uticaja ovog "antropologa i političara" (Promitzer 2001, 8-30; Baš 2009, 169-174; Hudelja 2009, 17-21). Kao odlična ilustracija opravdanosti ovakvog metodološkog puta, može poslužiti način na koji je preplitanje nauke i politike, ličnog i profesionalnog života Nika Županića, opisao Petar Vlahović: "Živeo je za svoj narod i stvarao njegovu nauku" (Влаховић 1987b, 152). Ovom prilikom akcenat će

³ Paleoetnologija je, po Moricu Hernesu, "nauka o narodima davnine, koja je s **preistorijom istovetna**" (Палавестра 2011a, 158, naglasila M. M.) Govoreći o dostizanjima paleoetnoloških ciljeva, Županić navodi: "Razlika između osteoloških i običnih pisanih dokumenata i izvora sastoji se u tome što ni običan istoričar ni običan anatom ne može tumačiti stare osteološke čovečije ostatke i upotrebiti ih u više naučne svrhe, već samo etnolog koji je istoričar i arheolog i anatom ujedno. R. Virchow nije mogao uspeti što je bio suviše malo verziran u istoriji, što je bio odviše tesnogrud zbog čega su se njegovi pogledi zadržavali na vrlo uskom terenu..." (Жупанић 1911, 212).

⁴ Svesno aludiram na Bartovu (Roland Barthes) ideju o "smrti autora" koju baštini poststrukturalizam, proširujući njen smisao za još jedno čitanje.

biti stavljen na Županićev život i rad u periodu do Prvog svetskog rata⁵. U tako omeđenom okviru, ključna nit je praćenje prenosa, promene, odabira i načina uspostavljanja antropoloških tradicija "nemačke škole" prve decenije XX veka u specifičan balkanski kontekst (Promitzer 2010, 141-166).

Obrazovanje i počeci političkog angažmana

Niko Županić je rođen 1. decembra 1876. godine u Griblju na Kupi, u Beloj Krajini, na teritoriji tadašnje Austrougarske. Osnovnu školu je završio u susjednom Podzemlju (1884-1887), a srednju školu i Gimnaziju u Novom Mestu (1887-1897). Nakon odsluženja vojnog roka odlazi na studije u Beč. Na Bečkom univerzitetu je prvo slušao pravo, a tek nešto kasnije se odlučio za proučavanje prošlosti. Tako se upisao na Filozofski fakultet pa je opštu istoriju slušao kod profesora Bidingera (Max Büdinger) i Redliha (Josef Redlich) istoriju balkanskih naroda kod Jiričeka (Konstantin Jiriček), austrijsku istoriju kod Hirna (Josef Hirn), praistorijsku arheologiju kod Hernesa (Moritz Hoernes), geografiju i geologiju kod Penka (Albrecht Penck) i Oberhumera (Eugen Oberhummer), filozofiju kod Jodla (Friedrich Jodl) i Jeruzalema (Wilhelm Jerusalem). Nakon odbrane disertacije *Dolazak Slovena na jug (Die Ankuft der Slovenen im Süden)* 1903. godine pod mentorstvom Hirna i Jiričeka, stekao je zvanje doktora filozofskih nauka na Bečkom univerzitetu (Vurnik 1927, 145). Iste godine je položio ispit za gimnazijskog profesora odbranivši temu "Stanovništvo ilirskih zemalja od starog veka do danas" (*Die Bevölkerung illrischer Länder vom Altertum bis zur Gegenwart*) (Županić Kralj et al. 2009, 88).

Intenzivan politički i intelektualni život u Beču na prelazu iz XIX u XX vek predstavljao je veliki podsticaj za studenta kakav je bio Niko Županić. On se aktivno uključio u političke tokove želeći ostvarenje južnoslovenskog jedinstva (Zadnikar 2009, 166). Politički angažman je jedan od razloga za njegovu relativno dugo studiranje u odnosu na onovremene standarde. To je bilo moguće zahvaljujući redovnim prihodima koje mu je do smrti 1911. godine, obezbeđivao otac. Pošto je već od 1899. radio na organizovanju i udruživanju slovenačkih, hrvatskih, srpskih i bugarskih studenata u Beču oko jugoslovenske ideje dobio je nadimak "car balkanski" (Promitzer 2001, 12). Važno je doprineo organizaciji proslave stogodišnjice rođenja Franca Prešerna u Beču,

⁵ Vreme od 1914. do 1918. godine u većini periodizacija istorije antropologije je prepoznato kao prekid dotadašnjih disciplinarnih praksi, odnosno trenutak uspostavljanja naročito bliskih odnosa između države u ratu i antropologije. Zamah istraživanja u ratnim okolnostima je naročito problematizovan u antropologijama nemačkog govornog područja ili onih na koje je nemačka antropološka tradicija presudno uticala (Fetten 2002, 176-177; Evans 2010, 3-8; Scheer, Marchetti, Jöhler 2010, 9-19).

okupivši ugledan slovenski svet (Zupanič Kralj *et al.* 2009, 88). Sa jednim svojim rođakom iz Bele Krajine, 1901. godine Niko Županić je pokrenuo izdavanje časopisa *Jug* u Beču, koji je imao za cilj kulturno i političko udruživanje Južnih Slovena. Časopis je bio okarakterisan kao prvo pravo glasilo o slovenskom jugu, kao prvi vesnik novog ilirizma, odnosno jugoslovenstva. Nakon što je posle sedme sveske *Jug* prestao da izlazi, Županić je nastavio da piše politički angažovane eseje i članke (Jezernik 2009, 42).

Tako mu je 1902. godine Anton Aškerc objavio članak u časopisu *Ljubljanski Zvon* o jugoslovenskom romantizmu. Ovde Županić skreće pažnju na moć i snagu koju prošlost poseduje, kao i potrebu "gledanja unazad". Ukazujući na zajedničku istoriju balkanskih naroda ističe važnost razumevanja njihove povezanosti i potrebu zajedničkog delovanja. Slovincima naročito preporučuje, u ovom tekstu, čitanje srpskih narodnih pesama, jer one pokazuju – da su Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari jedan narod, koji je politički podeljen, ali unutar kojeg nije moguće povući prave "prirodne" granice jer narečja vrlo postepeno prelaze iz jednog u drugo (Zupanić 1902, 832-839).

Pod pseudonimom K. Gersin je 1903. godine u Beču objavio političko-istorijsku raspravu pod naslovom *Makedonija i turski problem (Macedonien und das türkische Problem)*, koja je izazvala veliku pažnju široke javnosti (Герсин 1903). Smelo se založio za oslobađanje evropske Turske i predstavio pregled istorije balkanskih Slovena, a naročito Srba, i to na osnovu Cvijićevih *Antropogeografskih problema Balkanskog poluostrva* (Jezernik 2009, 43). Ovaj tekst je pobudio toliko interesovanje da je Jovan Cvijić došao u Beč da upozna autora. Cvijić je izražavao najdublju zahvalnost za ovu odlično i čestito napisanu raspravu, iznetu bez sitnih i besmislenih južnoslovenskih trvenja (Влаховић 1987b, 147). Županić se zapravo pozivao na sistem "kulturnih krugova" na osnovama Cvijićeve antropogeografije, sa ciljem da pokaže da severna i zapadna Makedonija moraju pripasti Srbiji a ne Bugarskoj, jer je srpska kultura viša. To je bio početak njihove naučne saradnje koja je bila intenzivna sve do Cvijićeve smrti (Promitzer 2001, 12).

Prema shvatanju Stanka Vurnika, Niku Županiću je bilo potrebno dodatno obrazovanje na polju etnologije i antropologije da bi doprineo stvaranju naučne podloge za konstituisanje prošlosti balkanskih naroda, pa se zato u narednom periodu naročito posvetio ovim oblastima (Vurnik 1927, 145-146). Kristijan Promicer (Christian Promitzer), pak, ukazuje da je prilikom prvog susreta Cvijić nagovorio Županića, koji je po svom osnovnom obrazovanju bio istoričar, da se posveti specijalizaciji iz oblasti antropologije (Promitzer 2001, 14). U svakom slučaju, Županić je školsku 1904/05. godinu proveo u Antropološkom institutu u Minhenu kod profesora Rankea (Johannes Ranke), slušajući praiistorijsku arheologiju i antropologiju (Jezernik 2009, 41). Nakon toga je 1906. dobio nameštenje privremenog prefekta na Terezijanskoj akademiji u Beču, da bi iste godine otputovao na usavršavanje u Antropološkom institutu

Univerziteta u Cirihu kod profesora Šlaginhaufena (Otto Schläginhaufen). U ovom periodu je sarađivao i sa profesorom Kolmanom (Julius Kollmann) u Bazelu (Влаховић 1987b, 146).

Na poziv Jovana Cvijića, Niko Županić je već 1907. godine došao u Beograd. Vesna Dušković ističe da je "zadojen idejom jugoslovenstva skrenuo pozornost austrijskih vlasti i svoj boravak u Beču učinio dalje nemogućim" (Душковић 2006, 142). Iste godine u časopisu *Ljubljanski Zvon*, on je objavio tekst "Pirija" (iz tri dela) u kojem poziva na definisanje toga ko smo "mi" (Županić 1907a, 488).

"Naš slavni učenjak Vatroslav Jagić, profesor na Bečkom univerzitetu, je pre više godina jezički dokazao ("Ein Kapitel zur Geschichte der südslavischen Sprachen") da postoji na tom prostoru samo jedan narod, koji govori de facto jedan jezik, tako što jugoslovenska narečja prelaze od Trsta do Carigrada jedno u drugo, te da među njima nije moguće povući jasne granice; ta narečja tvore jedan zajednički jezik i potiču iz istog izvora, onako kako dugine boje proističu iz jedne sunčeve svetlosti." (Županić 1907a, 616)

Po Županićevom mišljenju, Jagić je postavio odličnu podlogu za veliki zadatak koji čeka domaću etnografiju. Proklamovao je objektivnan naučni rad u proučavanju prošlosti, koji odoleva težnjama istraživača, a koji, pak, treba da posluži konstrukciji jugoslovenskog identiteta⁶. Istovremeno se snažno protivio zaključcima o slovenskim narodima koji su dolazili iz bečkih i berlinskih političkih i naučnih krugova (Županić 1907a, 486-492, 554-557, 615-620). Na ovim osnovama otpočinje plodan naučni rad tokom takozvanih "beogradskih godina" Nika Županića (Županić Kralj *et al.* 2009, 89).

"Ali, pravoga antropologa, koji nije samo anatom i fiziolog, ne zadržavaju samo fizičke osobine naroda i zato prolazi mimo nesavladivih teškoća u svom ispitivanju obraćajući se disciplinama u kojima još jedino danas nalazi merilo i svedodžbu o duševnim moćima naroda, naime, njihovoj političkoj i kulturnoj istoriji. Istorija slovenske kulture ukazuje na dela koja svedoče o osobitoj obdarenosti Slovena u prvom redu za umetničko stvaranje (...) Ova svedodžba kulturne istorije dovoljna je da iščupa žaoku nemačkih napadača natopljenju otrovom bolesnog nemačkog šovinizma." (Жупанић 1908, 46)

"Nemačka škola" antropologije

Za shvatnje teorijsko-metodološke osnove koju će Županić graditi tokom svog rada u Beogradu, važan je i trenutak u kome se on obrazovao iz oblasti antropologije. Imao je priliku da uči od Rankea i da sarađuje sa Kolmanom, koji predstavljaju značajne figure generacije utemeljitelja antropologije na ne-

⁶ Konstrukcija jugoslovenske etnogeneze u delu Nika Županića zavređuje posebnu problematizaciju.

mačkom govornom području (Promitzer 2001, 7-15; Jezernik 2009, 40-43; Vlahović 2009, 76). Ova dvojica naučnika smatraju se po značaju odmah iza Rudolfa Firhova (Rudolf Virchow), koji je bio najuticajniji član Nemačkog antropološkog društva, a čiji su radovi sezali od patologije ćelija, preko epidemiologije, javnog zdravlja, arheologije, antropologije i politike. Politički angažman i istraživački program Rudolfa Firhova⁷ smatraju se referentnim za razumevanje perioda koji se u literaturi najčešće naziva "liberalnom paradigmom" nemačke antropologije (Mos 2005, 104-106; Bunzl and Penny 2006, 1-30; Evans 2010, 12, 26-31; Палавестра 2011a, 108-109).

Jedno od ključnih pitanja sagledavanja nemačke antropologije je uspostavljanje kontinuirane linije ili diskontinuiteta između deventeaestovekovnog stanja ove nauke i zbivanja u njoj početkom XX veka. Odnosno, promatrana u širem političkom, ideološkom i imperijalnom kontekstu država u kojima je upražnjavana, nemačka antropološka tradicija nudi različita polja za problematizaciju (Bunzl and Penny 2006, 1-30; Turda and Weindling 2007, 1-20; Gingrich 2010, 355-380; Evans 2010, 1-19). Cimerman (Andrew Zimmerman), vidi kontinuitet nemačke antropologije u "antihumanističkom pogledu na svet", odnosno razumevanju drugih, neevropljana od uspostavljanja discipline do nacističkog perioda (Zimmerman 2001, 1-11; Marchand 2003, 984-986). Sa druge strane, veći broj naučnika vidi promene među ovim periodima. Evans (Andrew D. Evans) je na ovom tragu, ukazujući da krajem XIX veka preovladava liberalna i antirasistička antropologija pod vođstvom Firhova, Rankea, Bastijana i Kolmana. Njihova antropološka perspektiva je podrazumevala nepostojanje nužnih korelacija između rase, kulture, jezika i nacije, zatim "psihičko jedinstvo čovečanstva" ali i protivljenje evolucionističkim idejama. To je značilo nemogućnost uspostavljanja bilo kakve hijerarhizacije među grupama. Antropolozi "liberalne paradigme" su promovisali objektivnu nauku zasnovanu na induktivnom empirizmu, odnosno važnim su smatrali prikupljanje podataka a ne "spekulativno teoretisanje" (Evans 2006, 202-207; 2010, 21-96).

Okidačem za promenu stanja nauke najčešće se smatra smrt Rudolfa Firhova 1902. godine, ali ne zato što je njegovo nasleđe napušteno u potpunosti. Upravo je recepcija o kontinuitetu sa osnivačkom antropologijom, učinila mogućim brojna preispitivanja i uvođenje novih ideja: evolucionizma, eugenike, biološke

⁷ Bio je jedan od vodećih članova Nemačke naprednjačke partije u pruskom pokrajinskom parlamentu i u nemačkom Rajhstagu. Na antropološkom polju, pre svega je značajan po rasnim istraživanjima među nemačkim (odnosno, nemačkim i jevrejskim) đacima na veoma velikom uzorku, na osnovu čega je pokazao da kod Nemaca nigde ne postoji rasno jedinstvo i da plave oči i plava kosa nisu preovlađujuće obeležje (Mos 2005, 104-106). Međutim, postavljanje kriterijuma podele prilikom ovog istraživanja može se problematizovati kao ono koje je otvorilo prostor "antihumanističkim" tendencijama u nemačkoj antropologiji (Zimmerman 2001, 135-146).

nejednakosti među ljudima, nordijskih rasnih ideja. Prva decenija XX veka je predstavljala za ovu disciplinu doba nestabilnosti, kontradiktornih pristupa i metodološke krize. U periodu napuštanja liberalnih tradicija (1900-1914), postojali su različiti konkurentski diskursi o rasi, dovođen je u pitanje smisao kranioometrije, a prijemčivim za objašnjenje fizičkih i mentalnih razlika u antropologiji su smatrani Mendelovi zakoni nasleđivanja. Sve do Prvog svetskog rata, ipak su paralelno opstajale devetnaestovekovna liberalna tradicija sa različitim novim korpusima antropoloških ideja, da bi tek rat omogućio potpuni rez sa starim i mogućnosti intenzivnije političke instrumentalizacije rezultata fizičke antropologije (Berner 2007, 41; Teschler-Nicola 2007, 55-56; Evans 2010, 58-96, 226-227).

Pod antropologijom se tokom "liberalne paradigme" podrazumevalo polje fizičke antropologije, etnologije i praistorijske arheologije.⁸ Nakon 1900. godine dolazi do profesionalizacije i specijalizacije unutar discipline, kada fizička antropologija gubi svoje centralno mesto među sestrinskim disciplinama. Etnologija je u ovom periodu doživela snažan uspon zahvaljujući uspostavljanju etnografskih muzeja kao ozbiljnih naučnih institucija. Fizička antropologija nije bila snažno vezana ni za muzeje, niti za univerzitete, tako da je do Prvog svetskog rata bila polje bez jakog uticaja na širem društvenom planu i bez državne podrške. Pojednostavljeno rečeno, ovakva nevidljivost fizičke antropologije je uticala na težnje generacije antropologa nemačke tradicije, koja je nazvana "mladim gladnim hijenama"⁹, da stekne profesionalna iskustva i da se dokaže u uzrastajućoj nacionalističkoj klimi (Evans 2008, 87-89; 2010, 38-55; Scheer, Marchetti, Johler 2010, 9-19). Njoj je pripadao i Oto Šlaginhausen, kod koga se Niko Županić 1906. godine usavršao.

Županićevi radovi su ukotvljeni u antropologiji nemačkog govornog područja koja se može shvatiti kao njegov intelektualni habitus¹⁰, uprkos njegovom oštrm i eksplicitnom stavu da je "bez sumnje Germanac najveći neprija-

⁸ Ideju o interdisciplinarnoj povezanosti je baštiniio Županić (упореди Жупанић 1911), iako je ona karakterističnija za kraj XIX veka (Massin 1996, 79-154).

⁹ "Hijene", treća generacija antropologa nemačke tradicije koji su rođenih između kasnih sedamdesetih i ranih devedesetih XIX veka, bili su ljudi čiji se profesionalni uspon događao u snažnom nacionalističkom kontekstu u koji su se oni vrlo dobro uklopili (Evans 2010, 12-13).

¹⁰ Habitus je shvaćen onako kako ga je objasnio Pjer Burdije (Pierre Bourdieu): "Praksa je istovremeno i nužna i relativno samostalna u odnosu na situaciju uzetu u obzir u svojoj nepromenljivoj neposrednosti zato što je proizvod dijalektičkog odnosa između jedne situacije i jednog habitusa, shvaćenog u smislu sistema trajnih i prenosivih dispozicija, koji uključujući sva prethodna iskustva, dejstvuje u svakom trenutku kao matrica opažanja, vrednovanja i delovanja, i omogućava izvršavanje velikog broja različitih zadataka, zahvaljujući analoškim transferima obrazaca koji omogućavaju rešavanje problema istog oblika i zahvaljujući neprestanom ispravljanju dobijenih rezultata, koje dijalektički proizvode ti rezultati" (Burdije 1999, 162).

telj, ne samo nama, već i svom Slovenstvu i da o tome nema potrebe dalje diskutovati" (Županić 1907a, 488). U opširnoj fusnoti drugog dela "istorijske antropologije balkanskih naroda" on daje "uzgredni protest i utuk na nedopustive ispade nekompetentnih nemačkih naučnika" (Жупанић 1908, 44).

"Drugi su išli i dalje. Hegel nije Slovence držao za vredne da se pozabavi njima u svojim raspravama. Mommsen je pozivao Nemce da razbiju lobanje Česima. Geograf A. Penck je na bečkom univerzitetu sarkastičnim primedbama o Slovenima vređao svoje slušaoce Slovence, među kojima je bio i pisac ove rasprave. Nemački profesor matematike Johannes Frischauf piše o svom kolegi na gradačkom univerzitetu, Ed. Richter-u: 'U Gracu Eduard Richter uživao je ugled zbog toga što je u svakoj prilici izražavao mržnju prema Južnim Slovenima, vazda tvrdeći o njima da su inferiorna rasa – laparala koja uplivišu na nemačke stranke kao crvena krpa na ćurana.'" (Жупанић 1908, 44)

Dakle, koliko god da su "utuci" protiv nemačkih naučnika bili oštri, antropolozi nemačkog govornog područja i njihove studije bile su za Županića norma u odnosu na koju se trebalo odrediti. Tako su rezultati mogli biti radikalno različiti, ali su pitanja i standardi istraživačkih postupaka bili znatno srodniji. Za tumačenje "Sistema istorijske antropologije balkanskih naroda", ipak je nužno imati u vidu i kompleksno stanje nauke počevši od 1904. godine, kada se Županić uključio u antropološke tokove.

Vreme nestabilnosti, preispitivanja, prevazilaženja ali i pozivanja na pozitivizam prepoznajem¹¹ kao važno, možda upravo zbog stanja dela srpske arheologije danas, u koju se povremeno prelivaju različite interpretacije na ivici naučnog. Snaga tradicionalnog pristupa zasnovanog na autoritetu očeva-osnivača discipline je prateća pojava koja daje takt kritički orijentisanim radovima (Babić 2002, 309-322; 2006, 655-659; 2011, 571-573; Палавестра 2010, 239-258; 2011, 579-594).

Istorijska antropologija

Sušтина Županićevih ideja može se najjasnije videti u "Sistemu istorijske antropologije balkanskih naroda" (Promitzer 2010, 153). Miloje M. Vasić kaže da je kroz ovaj rad autor "dokumentovao svoju spremu, svoje poglede na njime u Narodnom muzeju zastupljenu disciplinu i način rada, kojim on želi rešavati njene probleme" (Vasić prema Душковић 2006, 142). U odnosu na Vasićev uzdržan stav, Niko Županić ističe:

¹¹ Potrebno je biti svestan nužnosti uspostavljanja kritičke distance između autora naučne biografije i predmeta njegovog istraživanja, kao i svih poteškoća koje u tom pokušaju nastaju (Givens 2008, 187-188). Razrešenje ovog odnosa se može shvatiti i kroz promišljanje refleksivne prirode arheološkog mišljenja (Kuzmanović 2010, 159-160).

"Publikacija o istorijskoj antropologiji Balkanskih naroda primljena je od stručnjaka vrlo povoljno, naročito od merodavnog češkog arheologa i antropologa L. Niderle-a. U 'Letopisu Matice Srpske' bili smo povodom prikaza našeg 'Sistema' od nestručnjačke strane izazvani da ponovo govorimo o nekim važnijim promenama fizičkog habitusa Balkanskih Naroda i da time branimo svoje poglede i tvrđenja.

U spomenutim studijama konstatovali smo i neke fizioetnološke zakone, koji vrede i izvan granica Balkanskog Poluostrva i imaju opšti naučni značaj, kao na pr. telesna metamorfoza Arijevaca na jugoistoku Evrope i u Alpijskim zemljama i korelacija između jezikovnih i fizičkih osobina naroda do pre velike seobe naroda krajem antičkog veka" (Жупанић 1910, 210-211).

Na ovom mestu još jednom valja podsetiti u kojoj meri su arheološke interpretacije od samih početaka discipline snažno povezane sa idejom naroda, odnosno da je narod kao kategorija, podrazumljiva i neupitna mera kojom se prošlost zahvata, upotrebljavan da bi se konstruisala zajednička prošlost postojećih država (Lucy 2005, 87-109; Jones 1997, 135-144; Бабић 2008, 146). Specifične tačke tog građenja, koje manje ili više osvešćeno, baštini srpska arheologija, možda može da objasni Županićeva teorijska pozicija¹².

"Jedan od onih momenata koji istorici ne uvažavaju pri pokušaju restauracije prošlog života, jeste antropološki. Neuvažavanje ovoga momenta pogreška je koju osećamo ne samo u istorijskoj i etnološkoj već i u lepoj književnosti, gde je on baš psihička potreba. Zato su istorije naroda kako su do sada pisane mahom nepotpune, pa pratile one osim političkih događaja i kulturni razvitak. Kada se govori o celom narodu kao i kad se govori o pojedincu ima se pred očima slika njegove spoljašnjosti, njegov temperament, gest, kretanje, njegov način govorenja i mišljenja, dakle specijalno njegovo obeležje po kome se on razlikuje od ostalih naroda. Velika bi se nepravda činila narodu kada bi se u nauci obraćala pažnja samo na njegove sekundarne pojave – na njegove doživljaje i radove, a njega samog kao nosioca istorijskih činjenica, kao fizičku celinu kada bi izostavili. Ova je pak primaran faktor za koga su vezani narodni rad i sve istorijske činjenice, i ona je donekle jedina stalna u nestalnosti i promeni govora, u letu i brzini misli, u raznovrsnosti rada" (Жупанић 1907, 167).

Dakle, narod je postavljen kao merna jedinica za razumevanje prošlosti, ali tako što je na osnovama nemačke romantičarske tradicije shvaćen kao entitet koji ima karakteristike koje se mogu porediti sa pojedincem (Палавестра 2011a, 113). Sa druge strane, razumevanje proučavanja naroda, kao fizičke

¹² Nejasan, kontradiktoran, nekoherentan i haotičan pristup kod Županića je delimično odraz paradigme iz koje je pisao, a delimično proističe iz potrebe da zatrpava čitaoca "argumentima" koje će u svakom slučaju dovesti do arijevskeg porekla Jugoslovena. Ova iznurujuća strategija se donekle očitava i u razmatranju teorijskih osnova istorijske antropologije, uprkos mojim težnjama da pregled bude što jasniji. Ta težina Županićevog pristupa svakako ima veze i sa vremenskom distancom u odnosu na njegov rad koji se ovde razmatra.

celine, odnosno grupe osteološkog materijala, kao sigurnog i stabilnog mesta u odnosu na druge načine istraživanja, nije bez posledica u arheologiji. Na tragu "Berlinske škole" i njenih nastavljača, zahvaljujući kojima je definisanje geografskih okvira u kojima se kulture javljaju postalo važno (Poarje 1999, 33-41, 45), Županić piše:

"Jedna osobita odlika svakog naroda jeste njegov fizički habitus i prema tome nužno je ispitivati kako se on odnosio prema vremenu u kome je bio nosilac različitih prolaznih istorijskih fakata" (Жупанић 1907, 167).

Upliv istorije u naziv sistema antropološkog proučavanja naroda nije slučajan i tiče se podupiranja praćenja zamišljene narodne stalnosti u nestalnom kroz vreme.

"Zadatak jednog istoričara ne sastoji se u tome da on sam ispituje narode anatomski i fiziološki; ali on bi trebao da se obzire na rezultate antropologije već i zbog toga, da sama istorijska fakta dublje tumači i razume. Što se tako nije do danas postupalo da se objasniti time što su u Evropi današnje diferencije među narodima, kao i diferencije u jednom istom narodu u hronološkom smislu, vrlo suptilne prirode, te je bilo teško doći i na samu ideju fiziološke istorije naroda." (Жупанић 1907, 167)

Anatomska i druga obeležja naroda koja je Županić smatrao relevantnim za uspostavljanje razlika među narodima i u jednom narodu kroz vreme su: oblik lobanje i lica, stas, uzrast i kompleksija (boja kose, očiju i kože). Za kulturno-psihološku analizu populacija, smatrao je da je dovoljno praćenje istorije i same spoljašnjosti naroda. Korelacija između antropometrijskih i psihofizičkih pokazatelja je temeljio na eksperimentima iz oblasti fiziologije, ukazujući da "krvni serum domaćeg zeca¹³ najviše reagovao na krv Evropljanina (Holandjanina), manje na krv Arapa, a još manje na krv Malajca. Orangutan je daleko zaostao pri ovom eksperimentu za Malajcem" (Жупанић 1907, 168). Ovakvim vezama potporu je potražio i u raspravama iz psihologije i psihijatrije. Uzevši kao neupitno da je "Afričkim Crncima i australijskim Malajcima priroda odredila drukčiju ulogu u svetskoj istoriji nego plavokosim Germanci-

¹³ Antropologija je u ovom periodu često izlazila iz okvira analize osteološkog materijala, baveći se i "mekim tkivima". Tako je težnja za što preciznijim ustanovljavanjem rasioloških tipova bila praćena i otkrićem krvnih grupa. Županić ukazuje na istraživanja koje je sproveo Borde (Jules Jean Baptiste Vincent Bordet) 1895. godine, kojima je pokazao da serum pojedinca može proizvesti aglomeraciju crvenih krvnih zrnaca kod drugog pojedinca koji pripada istoj vrsti. Ovo je samo prva faza u različitim pokušajima proučavanja krvi, koji su na kraju doveli do otkrića krvnih grupa (za vreme Prvog svetskog rata), koje su naravno promatrane u odnosu na njihovu zastupljenost unutar određenih etničkih zajednica (Жупанић 1907, 168; Poarje 1999, 36-37).

ma" (*ibid.*, 169), hijerarhiju među narodima/rasama uzima kao opšte mesto, ukazujući da je okruženje uzrok razlike.

Pitanja i dometi antropološkog proučavanja iz Županićeve vizure podrazumevaju veoma ambiciozne studije, čije temeljne postavke mogu biti i pomalo nesigurne jer su određeni setovi istraživanja na svojim počecima. U tom smislu, sledeći iskaz, veoma ilustrativno svedoči o povezanosti njegovog rada sa stanjem antropološke nemačke tradicije do Prvog svetskog rata (Evans 2010, 58-96).

"Razvoj nauke pokazuje da one idući putem **indukcije** i **empirizma** najpre promatraju markantnije i shvatljivije fenomene. Tek što se prva iskustva i ekonomski srede može se pristupiti težim i suptilnijim problemima. Antropologija je još uvek daleko od toga da se neposredno upušta u rešenje problema: kako duševne predispozicije pripadaju ovoj ili onoj rasi, okrugloj ili duguljastoj glavi? Istina i ovde su udareni temelji, te se već u tom pravcu počelo ozbiljno raditi (Lavater, F. J. Gall, Gratiolet, Charles Bell, Lombroso, G. Schwalbe), nu glavni posao kreće se i dalje oko morfoloških i drugih spoljašnjih osobina, pa ni to izbliza još nije svršeno." (Жупанић 1907, 169, naglasila M. M.)

Važan udeo u Županićevoj metodologiji igra i mogućnost umetničkog izraza jednog naroda, za šta je svakako najbolji referentni okvir "plastika, slikarstvo i arhitektura jelinskog naroda" (v. Михајловић 2011, 636-638). Na scenu stupa istorija umetnosti i klasična starina, ali samo kao polustепенik:

"Ali pri dubljem shvatanju dolazi istoričar umetnosti i do pitanja otkuda da baš maleni narod grčki stvori oblike one savršene lepote koja je u doba Renesansa dala impuls umetnosti Novog Veka, a i danas je uzorna. Kao odgovor na to pitanje iznose se mnogi uzroci, ali nema sumnje da dva glavna činioca u umetničkom stvaranju i kod Grka behu sposobnost u reprodukciji i drugo predmet koji je reproduciran. Predmet reprodukcije u ovoj umetnosti bio je prvenstveno čovek – najlepši cvet ponikao iz zemljine kore; predstavljanje čovečijeg lika igralo je presudnu ulogu u celoj plastičnoj umetnosti grčkoj. U spoljašnjosti Jelina, u crtama njegova lica i celokupnom izrazu fiziognomije našao je umetnik ideal lepote i uzor harmonije. Kad nas zanimaju već i sitnice u reprodukciji grčke spoljašnjosti sasvim je prirodno da pitamo i za spoljašnjost samoga modela. Obično se misli da su stari Grci bili garavi, mršavi i okretni kao i njihovi potomci na Arhipelagu, nu mi ćemo pokazati da je u doba Homera, Pizistrata i Perikla resila mladiće i devojke poglavito plava kosa, a modro oko da je bilo ogledalo jelinske psihe." (Жупанић 1907, 169-170)

Ključna poenta Županićevog teorijsko-metodološkog uvodnika je postavljanje zakona, koji je u suprotnosti sa teorijom bazelskog anatoma Kolmana o nepromenljivosti rasa kroz vreme. U okviru Berlinske škole antropologije, kulture su shvatane kao nestabilne i otvorene mešavine, tako da one nisu razumevane kao izraz bazičnog i nepromenljivog kulturnog i rasnog karaktera. Na shvatanjima Adolfa Bastijana, čiji je veliki značaj u skretanju pažnje na geografske okvire u kojima se kulture javljaju, nastale su i srodne ideje u različiti-

tim varijetetima (Racelova kulturna područja, Cvijićeva antropogeografija, difuzionizam Bečke antropološke škole, kulturno-partikularistička antropologija, kulturno-istorijska arheologija). Snažnija reakcija na ideju progresa, dovela je do pomeranja ka shvatanju kultura kao prirodno statičnih i nepromenljivih. Time je otvoreno veoma važno pitanje o mogućnosti proučavanja prošlosti, koje je razrešeno uvođenjem, kao ključnih okidača promene, spoljašnjih uticaja – difuzije i migracije (Smith 1980, 51-68; Poarje 1999, 44-45; Палавестра 2011a, 108-112, 116-118).

Između ideja Bečke i Berlinske škole, Županić je tvrdio da "stoleća mogu izmeniti fizis i psihu naroda" (Жупанић 1907, 172; 1908, 68), dok je "telesna metamorfoza naroda na našem jugu" (Županić 1907b, 561-563) objašnjavana migracijama¹⁴ i brahikranizacijom u području Alpa i Balkana (Promitzer 2009, 107). Kristijan Promicer pojašnjava da je on pokušavao da zatečeno stanje populacija na Balkanu, kako sadašnje, tako i prošlo, dovede u vezu sa arijevskim poreklom¹⁵. Sve doseljene populacije na Balkan, po Županićevom mišljenju, prilikom svog dolaska bile su arijevskih karakteristika (Tračani, Heleni, Piri, Kelti, Sloveni) ali su se mešale sa brahikefalnim primordijalnim stanovništvom na Balkanu, čije su se karakteristike ispostavile kao snažne (Županić 1907b, 562; Promitzer 2010, 153). Najjasniji prikaz ovog mehanizma dao je Petar Vlahović, koji nastoji da odbrani aktuelnost¹⁶ Županićevih ideja vek kasnije, pročišćujući njegove reči do prihvatljive forme ovovremene političke korektnosti.

"Udubljujući se u proučavanja pomenutih etničkih skupina Županić je utvrdio da su Pelazgi 'onaj praistorijski narod u Egeji' koji se (poput vinčanskih antropomorfnih figura), odlikovao crnpukastom (svetlocrnom bojom kože), nižim rastom i okruglom glavom (brahikefalija). Preko ovog sloja, kako je utvrdio Županić, razlili su se, u drugom milenijumu pre nove ere, prvi talasi Indoveropljana, preko čijih se kasnijih slojeva ulazi u razdoblje pisane istorije. Prema tome, Pelazgi su, utvrdio je Županić, bili ona prva 'X' zajednica koja je na Balkanskom poluostrvu postojala već u neolitu i o čijim se antropološkim osobinama nešto više zna, zahvaljujući upravo Županićevim proučavanjima.

¹⁴ Centralna tema Županićeve doktorske teze tiče se doseljavanja Slovena na jug (Vurnik 1927, 145).

¹⁵ Županić objašnjava zašto je skloniji terminu Arijevci, a ne Indoevropljani ili Indogermani, za koje kaže da su uobičajeniji u onovremenoj nauci. On naime smatra da su Indoevropljani i Indogermani plod spekulativne lingvistike, a da je pojam Arijevci stoji u organskoj vezi sa nosiocima tog imena. Ističe da je to krivica Germana "koji su nastojali da se izraz Arijevci zameni izrazom Indogermani više da bi odgovorili svom bolesnom nacionalizmu nego li težnji za što većom egzaktnošću u nauci" (Жупанић 1911, 178-179).

¹⁶ Petar Vlahović prepoznaje sledeće autore kao one koji su na Županićevom tragu: Milana Budimira, Fanulu Papazoglu, Fanicu Veljanosku, N. S. Deržavina, V. A. Ribakova (Влаховић 2006, 136).

Posle Pelazga, Jelini, Frižani, Mižani, Tračani i Iliri, po Županiću, predstavljaju prve temeljitije identifikovane etničke zajednice. One su za razliku od Pelazga, ostavile nešto tragova iz svoje kulture po kojoj se mogu identifikovati. Sve ove grupe bile su, po Županićevim proučavanjima, međusobno antropološki slične. U vreme dolaska na Balkansko poluostrvo, odlikovali su se svetlom bojom kože, modrom bojom očiju, crvenkasto plavom kosom i izduženom glavom (dolihokefalija). Međutim sve ove svetlo pigmentisane dolihokefalne etničke zajednice boravak na jugu je vremenom pretvorio u tamnolute brahikefale. Ovo potvrđuje i osteološki materijal pronađen na nešto starijim i pojedinim istorijskim lokalitetima." (Влаховић 2006, 134-135)

Brahikefalizaciju kod Županića je Kristijan Promicer objasnio kao ideju nastalu pod uticajem aktuelizacije Mendelovih zakona nasleđivanja u antropologiji nemačkog govornog područja (Promitzer 2010, 153). U antropološkoj naučnoj zajednici se ovakav set ideja u prvoj deceniji XX veka činio kao moguća nada za razrešenje brojnih metodoloških problema za objašnjenje "fizičkih i mentalnih" razlika među populacijama. Smatra se da je Eugen Fišer (Eugen Fischer) jedan od prvih koji je primenio Mendelove principe nasleđivanja što je prvi put izložio stručnoj zajednici 1908. godine, dok je ovakve stavove publikovao 1913. Ovakav pristup, koji je podrazumevao nasleđivanje recesivnih i dominantnih osobina, objedinio je fizičke i mentalne karakteristike naroda kao predmet antropološkog proučavanja. Time je učinjen važan korak udaljavanja od "liberalne paradigme" nemačke antropologije¹⁷ (Evans 2010, 7, 83). Ipak, u Županićevim radovima o sistemu istorijske antropologije iz 1907. i 1908. nema ovakve eksplikacije¹⁸, mada nije najjasnije kako on interpretira promenu *fizisa i psihe naroda* (Жупанић 1907, 172). Tek će 1920. godine, u *Etnogenezi Jugoslovena* pisati o zakonima mešanja krvi i hereditarnosti¹⁹:

¹⁷ Županićeva udaljenost od "liberalne paradigme" može se videti iz njegovih stavova prema zaključcima Rudolfa Firhova, koga prema njegovom mišljenju treba ceniti kao veštog i skrupuloznog anatoma ali nedovoljno verziranog etnologa, istoričara i praistoričara. Po njegovom mišljenju, ovaj utemeljivač nemačke antropologije je suviše polagao samo na merenja i kranimetriju, dok mu je rad previše haotičan. Govoreći o perspektivi Firhova, za koga je rasa nešto maglovito, i Racela, koji pobija vrednost osteološkog materijala za istorijsko-etnološka proučavanja, on sumira da ovi naučnici preteruju, da naučne discipline suviše odavajaju i da se teška praistorijska i paleoetnološka pitanja ne mogu rešavati šablonski već da svaki slučaj traži svoj metod (Жупанић 1911, 216-233).

¹⁸ Studiju "Arijevc i Trojanci" Županić naziva trećim delom "projektirane trilogije o **genetičkoj** fizio-etnologiji Balkanskih naroda" (Жупанић 1911, 290, naglasila M. M.)

¹⁹ Ivo Franić 1936. spominje da je Županić na predavanju u Antropološkom društvu u Beču (1906) dokazivao da je u starim Ilirima u halštatsko doba preovlađivao nordijski tip, a da je tokom rimskog perioda izbijao, **po zakonima nasledstva**, armenidski tip. Napominje i sledeće: "Čini se da je autohtona krv Pelazga jaka i da je njezina probojna sila u procesu nasleđivanja bila uzrokom što su i arijevski Iliri i arijevski Jugosloveni izgubili svoje prvobitno nordijsko obeležje" (Franić 1936, 14-15, naglasila

"Brahikefalni autohtoni, koje su Sloveni zatekli u Noriku, Panoniji i Iliriku, nisu mimoišli krv Jugoslovena, već su prošli kroz nju. Kao što na pr. reka Ronoar gubi svoju individualnu struju, progutana Ženevskim jezerom, tako su starosedeoci Ilirika poplavljeni od Slovena izgubili svoju rasnu individualnost. No to bijaše samo prividno, jer je stvaralačka moć krvi i rasnog izvora radila latentno i prosledila svojim putem po zakonima mešanja krvi i hereditarnosti. I kao što reka Ron (kod Ženeve) prostrujivši dubinom jezera Lemana opet iskače svojom individualnom strujom, tako se pojavi krvna struja brahikefalije ilirskih starosedelaca u Jugoslovenima novog veka i sadašnjosti" (Županić 1920, 57).

Odmotovanjem klupka unazad, Županić je pratio kontinuitete od željene političke situacije do najdublje prošlosti, odakle se može videti njegov tretman praistorijskih nalazišta, pisanih izvora i narodne književnosti u izgradnji "Sistema istorijske antropologije".

"U još bezimenoj davnini leže osnovi današnjeg modernog sveta, a mi smo svi, po svojim pretcima, vezani za tu davninu. Osobito se preistorijska arheologija bavi rasvetljavanjem tog doba i to više ostacima industrije i kulture nego samog čoveka. Posle opisivanja artefakata i njihovog uvrščavanja u razne epohe, nastaje pitanje: ko je bio nosilac kulture, kojim je jezikom govorio, koje je bio rase? Dok se to ne reši ne može se preistorija tako lako dovesti u vezu s istorijom na podlozi pisanih spomenika. Zato bi morali arheolozi i antropolozi ići naporedo i potpomagati jedan drugoga, te pripisivati istu važnost pronalasku ostataka fizičkog čoveka kao i onima njegove industrije i načina života." (Жупанић 1907, 172)

Pozivajući se na zaključke o Glasincu i glasinačkim starinama Morica Hernesa i kolega iz Zemaljskog muzeja, Županić se koristio terminima kulturno-istorijske arheologije²⁰ – nosilac/nosioci kulture, glasinačka kultura, preistorij-

la M. M.). Međutim, ova vrsta pojašnjenja je verovatno nastala znatno kasnije u odnosu na Županićev sistem istorijske antropologije.

²⁰ Ovo je period kada termin arheološka kultura tek kreće da se nešto češće upotrebljava (Trigger 2006, 232-234). Iako je praistorijska arheologija samo deo sistema koji Županić gradi, interesantno je zapaziti da je Miloje Vasić, sa kojim je Županić morao saradivati, nije prihvatao kulturno-istorijski metod (Палавестра 2011a, 158). U tom smislu, Županić je verovatno bio usmereniji ka orijentaciji koju su pratili Moric Hernes i Ćiro Truhelka (Жупанић 1907, 172). Truhelka u radu "Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini", koji Županić citira u "Sistemu istorijske antropologije" iz 1907. koristi jedino termin *kulturni sloj* (Truhelka 1907, 58-75). U tekstu "Trojanci i Arijevci", Niko Županić kaže: "Kultura, jezik i krv njenih nosilaca stoje jedna prema drugoj u takvim odnosima da se za preistorijsko doba ne može gotovo nikad sa pouzdanjem kazati da su nosioci jedne kulture govorili i jedan isti jezik, tako da bi se jezikovne i kulturne granice poklapale. Iako je takav slučaj često mogućan i verovatan, ne može se ništa s pouzdanošću tvrditi, ako tu nema za potporu i drugih momenata" (Жупанић 1911, 206).

ska kultura, "glasinačke humke pripadaju raznim kulturama i raznim dobima" (Županić 1907, 172-176). Veza između praistorije i istorije je uspostavljena zahvaljujući uticajima grčke kulture. Glasinačke lobanje su okarakterisane kao "nordijske", ali nije odmah jasno koji je to narod. Dinamika u tekstu se postiže potragom za tim dugoglavim narodom oko planine Romanije koji je savremen "cvetanju grčke kulture" (Županić 1907, 176). Podrazumevajući da određeni antropološki tipovi (brahikefalni, dolikokefalni) nužno odgovaraju karakterističnoj kompleksiji (boja očiju, kože, kose), potraga biva olakšana.

"Tražili smo po grčkim i rimskim autorima²¹ dok nismo našli mesta koja su jasno opravdala našu sumnju." (Županić 1907, 181)

"Samo se po sebi razume da se jednom dolihoidnom plavokosom narodu iz logičkih razloga mora da pripiše takođe i plavo oko. Pa i sam opis A. Geliya govori mnogostruko za to mišljenje, jer spomanjastim mediterancima kao i Arapima, Turcima, Tatarima, (Ki?) nezima izgledaju plave oči užasno gadne." (Županić 1907, 182)

Da bi u ovim jednačinama, još nešto bilo poznato Županić tumači kako populacije reaguju i izražavaju stav o sopstvenoj/tuđoj kompleksiji. Kao okvir zahvaljujući kome donosi opšte zaključke poslužio se južnoslovenskom narodnom poezijom (Županić 1907, 182-183), koja je uporediva, po ovom (i svakom drugom) pitanju sa Homerovim epovima (v. Bačić 2008, 122-128).

"Somatološko-estetski momenat narodnih pesama ne potvrđuje poznatu izreku *omnia praeclara rara*." (Županić 1907, 183)

Županić daje pregled o balkanskim narodima, ukazujući da su doseljavani na Balkanu gubili svoje nordijske (arijske) rasne znake. Poslednji u nizu novopridošlih Arijevaca su Jugosloveni, tako da plavookost koja se ponekad javlja kod "Arbanasa" i Grka u stvari potiče od slovenskih elemenata. Ova dva naroda shvaćena su kao *drugi* u odnosu Jugoslovene, jer je kod njih gubljenje arijevske karakteristike otpočelo mnogo ranije. Konstatovana najgušća pojava brahikefalije kod Srba i Arbanasa u oblastima dinarskog planinskog sistema, nije ih u Županićevom tumačenju povezala već je shvaćena kao posledica drugačijeg "fizioetnološkog supstrata" u odnosu na ostale krajeve (Županić 1908, 1-70).

Ovde dat pregled *podrazumevanja, prirodnih korelacija i opštih mesta* (sensu Stoczkowski 2008) širokog spektra u službi izgradnje jugoslovenskog identiteta, može se učiniti kao niz tekstualnih iskaza koji nisu imali ili u svakom slučaju više nemaju delatnu snagu. Jedan događaj iz 1913. godine može dobro ilustrovati "mračne" potencijale Županićevog pristupa.

²¹ Za Županića je podrazumljiva spontanost i objektivnost kod antičkih autora jer ne poznaju naučne spekulacije (Županić 1911, 237).

Pretnja iz naučnih pobuda

"Osmanski Turci zauzimaju u historiji balkanskih naroda važno mesto jer je za njih vezano preko pet stotina godina. Iako je bila njihova uloga, njihov uticaj negativnog značenja, pošto taj uticaj nije unapredio kulturni razvoj južnih Slovena, Grka i Arbanasa, već ga kočio, ipak treba da istoričar vodi računa o Turcima ako hoće da verno predstavi sudbinu naroda na Balkanu i da objasni njihovu kulturu i njihov mentalitet. U nacionalnoj tradiciji ovih naroda susrećemo Turčina vazda kao din-dušmana; i to ne bez uzroka; jer nas je Turčin bacio u herojsku primitivnost i osujetio da zauzmemo Carigrad i prepordimo stari iznemogli grčki svet." (Županić 1936, 5)

Županić je svojim studijama o Turcima (Županić 1927, 87-130; 1936, 3-10), snažno podupro stereotipe o osmanskoj prošlosti (Todorova 2006; Jezernik 2010) na krilima romantičarskog uverenja u verodostojnost narodne poezije. Ali i ne samo to. Kod njega srećemo vrlo eksplicitno da su Osmanlije osujetile *naše* kolonijalne težnje koje su imale za cilj preporod iznemoglog grčkog sveta (cp. Бабић 2008, 119-136). Međutim, da bi se ovo pokazalo bila su potrebna i antropološka merenja.

U izveštaju Miloja M. Vasića o radu Narodnog muzeja za 1913. godinu stoji:

"Molbom od 28. VI obratio se preko Muzeja Ministarstvu Prosvete Dr. Nikola Županić, da mu se odredi potrebna pomoć radi njegovih antropoloških studija nad turskim i bugarskim zarobljenicima u Beogradskom gradu. (...) Iako je potpisani, ističući korist i važnost ovog posla potkrepio molbu gospodina Županića, ipak po tome nije ništa ni do danas urađeno. Pri svem tom, g. Županić je preduzeo i svršio ovaj posao o svom trošku i objavio ga u Prosvetnom Glasniku za 1913. god." (Vasić 1914, 269-270).

Kristijan Promicer smatra da je ova Županićeva akcija najverovatnije prvo sistematsko antropološko merenje ratnih zarobljenika u Evropi²² (Promitzer 2010), što će postati ključna karakteristika zaokreta antropologije u periodu Prvog svetskog rata. Iskustvo ovog perioda uči o mogućnosti da sami antropolozi žele da kreiraju ideološki podobnu nauku, nasuprot shvatanju da zloupotrebe nužno moraju nastati samo pod direktnim pritiskom države (Evans 2010, 227). U ovo se uklapa ono što donosi Vasićev izveštaj, da je Niko Županić

²² Preorijentacija ove vrste trajno je udaljila nemačku antropologiju od liberalne tradicije. Ratni neprijatelji postali su rasni *drugi*, a čitav projekat sistematskog premeravanja ratnih zarobljenika u antropologijama nemačke tradicije pripremio je intelektualnu atmosferu problematičnih pristupa rasi u periodu koji je usledio nakon Prvog svetskog rata (Turda and Weindling 2007, 1-20; Evans 2010, 131-153). Županićeva istraživanja ratnih zarobljenika nisu imala nikakvu internacionalnu recepciju (Promitzer 2010, 164-165).

sam sproveo i sam finansirao premeravanje²³ turskih zarobljenika na Beogradskoj tvrđavi jer se Ministarstvo prosvete nije odazvalo njegovoj molbi.

"Imajući na umu pisanje antropologa A. Weisbacha, da za celog svog bivanja u Carigradu, koje je trajalo više godina, nije mogao da predobije nijednog Turčina za fiziološko merenje odlučio sam, da izvedem svoju nameru na svoju ruku, kako najbolje znam. Od straža na ulazu u Grad nekoliko puta vraćen, uspeo sam ipak da kod poslednjeg pokušaja dođem do tadašnjeg komandanta tvrđave, g. potpukovnika Milorada Burića, koji je moju molbu saslušao, ali mi savetovao da se ipak okanim tog posla pokazujući na mrtvačke sanduke pred barakama za kolerične internirance u Gornjem gradu. Naposletku me ipak pustio u Gornji grad, ali sa primedbom, da nema nikakvog prava raspolaganja sa turskim zarobljenicima." (Županić 1927, 87-88)

Antropološku analizu Turaka angorskog i konijskog vilajeta sproveo je Županić na 47 turskih vojnika kojima je u Albaniji u prvoj polovini 1913. godine komandovao Džavid-paša i koji su predstavljali ostatke turskih odreda poraženih kod Bitolja. Oni su zarobljeni od strane Srba u proleće 1913. na reci Ljuše i Fieri. Veliki broj zarobljenika po raznim mestima u Srbiji Niko Županić je shvatao kao "*izvanrednu priliku za fiziološka proučavanja ovog plemena*" (Županić 1927, 87).

Jedini problem bio je u tome što se Županić iz Beča u Beograd vratio tek početkom juna 1913. godine, kada većina njih nije bila pod nadležnošću domaćih vlasti već Nemaca i to što ih je tu zatekao samo dve do tri stotine, a i oni su se spremali da napuste Beogradsku tvrđavu. Ni raspuštanje zarobljenika, niti kole-ra koja je zavladala, nisu sprečile ovog antropologa u svojim namerama. Stoga je Niko Županić uredio jednu sobu u koju bi primao zarobljenike i unajmio tumača da ispituje ove ljude o starosnoj dobi i poreklu. Posle prvih pet Turaka kojima su uzete mere i opisana kompleksija, sledećih pet nije htelo doći. Županić je zatim poslao svog tumača ponovo uz pretnje da će biti strogo kažnjeni, ukoliko ne dođu²⁴. Međutim, zarobljenici nisu hteli ni po koju cenu da pristanu i saopštili su da je svako pregovaranje uzaludno (Županić 1927, 87-88).

"Ali što dobra reč ne može postići, to postigne sila. Naredio sam poslednjoj odbrani, mahom seljacima sa visokim šubarama iz jagnjeće kože na glavi, dugim bajonetima na puškama, inače obučenim u seosko odelo, da se postroje u vrstu, a sa nekolicom

²³ Praćenje aktuelne literature i stanja nauke uopšte verovatno je bilo moguće zahvaljujući čestim odsustvima iz Beograda. Naime, u izveštaju o radu Narodnog muzeja iz 1910. i 1911. godine navode se Županićeva odsustva "radi privatnih poslova". Za 1911. se navodi učešće na antropološkom kongresu, u toku 1912. godine je boravio u Cirihu zarad nabavke instrumentarijuma, a potom radio u bečkim bibliotekama i vršio istraživanja u Turskoj i Grčkoj (Душкових 2006, 144).

²⁴ Dajući antropološki ocrtni Nikole Pašića, koji se ne zasniva ni na jednom merenju, Županić kaže: "Uveren sam da me Nikola Pašić ne bi odbio, kada bi tražio za dozvolu, ali mi se činilo nezgodno, da vršim proceduru merenja na čoveku koji je bio vazda zaposlen politikom i koji je uživao toliki autoritet" (Жупанић 1927, 74).

nom njih odoh u sobu Turcima, te im zapretim, da će biti svaki streljan, ko se usprotivi doći u sobu na proučavanje. Dao sam im deset minuta na razmišljanje i otišao sam u kancelariju. I za koji čas evo ti tumača sa petoricom Turaka, koji su izjavili poslušnost. U strahu da će nemačko poslanstvo svaki čas opozvati turske zarobljenike, proučio sam na brzu 155 Turaka, i to 24 iz Evrope i 131 iz Male Azije (Anadolije). Ovom prilikom prikazujem samo Turke iz angorskog i konijskog vilajeta. Pa da je i uspeo otpor turskih zarobljenika, narafski nikome ne bi ni las skrivio, jer nisam imao prava na to, a onda su mi bili turski zarobljenici simpatični zbog svog lepog podnošenja i zle sudbine u ropstvu. Ovaj manevar pretnje je bio udešen samo iz naučnih pobuda i dobro je što je uspeo." (Županić 1927, 88-89)

Drugi balkanski rat otvorio je priliku i za reprodukovanje orijentalizma/balkanizma prema susedima. Među bugarskim zarobljenicima, premereno je 179 individua (Жупанић 1913, 967; Promitzer 2010, 158). Pišući o fizičko-antropološkim istraživanjima pontijskih Bugara, Županić saopštava:

"Ratno doba osobito je pogodno za antropološka ispitivanja na živom i mrtvom materijalu, kako nam svedoči istorija razvitka antropološke nauke. U ratno doba, nalazi se na okupu narod muškog pola koji je redovno u najlepšoj dobi i sa raznih zemalja i oblasti. Та okolnost dopušta antropologu upoređenje fizičkih osobina na jednom mestu. Tako se izbegavaju razne teškoće koje su inače s obzirom na neizbeživu ćud i praznoverje seljaka" (Жупанић 1913, 967).

Premeravanje ratnih zarobljenika je samo jedan od primera stavljen ovom prilikom pod lupu, ne bih li što eksplicitnije ukazala na prekoračenje granice naučnika, koja se sa ove vremenske distance čini očiglednom. Sa druge strane, upiranje prsta na Županića kao negativca predstavljalo bi nerazumevanje konteksta i pojednostavljivanje zadataka proučavanja istorije discipline. Međutim, njegova teorijsko-metodološka perspektiva, kao *nasleđe* arheologije i antropologije, krije se podjednako u sasvim oprečnim perspektivama *Karakterologije Jugoslovena* Vladimira Dvornikovića (Дворниковић 2000 [1939]) i *Pregledu materijalne kulture Južnih Slovena* Milutina Garašanina i Jovana Kovačevića (Гарашанин и Ковачевић 1950, 16-29). Dalje osvetljavanje Županićevih tema²⁵ stoga je više od podsećanja na kuriozitet iz prošlosti discipline, ono može biti snažna opomena o kompleksnim mehanizmima preživljavanja neutemeljenih ideja i žilavosti stereotipa unutar naučnog diskursa.

²⁵ Za procenu uticaja Županićevih ideja u srpskoj arheologiji (sensu Stoczkowski 2008) pored analize *istorijske antropologije balkanskih naroda*, biće neophodno baviti se načinom na koji je postavio pitanje *jugoslovenske etnogeneze* i pitanjima koja je postavio kao referentna za *južnoslovensku prošlost* po dolasku Slovena na Balkan.

Literatura

- Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: XX vek.
- Babić, Staša i Miodrag Tomović. 1996. *Milutin Garašanin. Razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T.
- Babić, Staša. 2002. "Still innocent after all these years? – Sketches for a social history of archaeology in Serbia". In *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/Archeologies of Europe: History, Methods and Theories*, eds. Peter F. Biehl, Alexander Gramsch and Arkadiusz Marciniak, 309-322. Tübinger Archäologische Taschenbücher 3. Münster: Waxmann.
- Babić, Staša. 2006. "Archaeology in Serbia – A Way Forward?" In *Homage to Milutin Garašanin*, eds. Nikola Tasić and Cvetan Grozdanov, 655-659. Belgrade: Serbian Academy of Science and Arts.
- Babić, Staša. 2009. Jezik arheologije II (ili: Kako sam preživela promenu paradigme). *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 123-132.
- Babić, Staša. 2010. Arheologija i etnicitet. *Етноантрополошки проблеми* 5 (1): 137-149.
- Babić, Staša. 2011. Čemu još istoriju arheologije? *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 565-577.
- Baš, Angelos. 2009. "Niko Zupanić – politik". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 169-174. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Berner, Margit. 2007. "From 'Prisoner of War Studies' to Proof of Paternity: Racial Anthropology and the Measuring of 'Others' in Austria". In *"Blood and Homeland" Eugenics and racial Nacionalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, eds. Marius Turda and Paul J. Weindling, 41-53. Budapest: Central European University Press.
- Bunzl, Matti and Glenn H. Penny. 2006. "Introduction: Rethinking German Anthropology, Colonialism, and Race". In *Worldly Provincialism: German Anthropology in the Age of Empire*, eds. Glenn Penny and Matti Bunzl, 1-30. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Burdije, Pjer. 1999. *Nacrt za jednu teoriju prakse. Tri studije o kabilskoj etnografiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dušković, Vesna. 2009. "'Beograjska leta' Nika Zupaniča". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 135-142. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Evans, Andrew D. 2006. "Anthropology at War: Racial Studies of POWs during World War I". In *Worldly Provincialism: German Anthropology in the Age of Empire*, eds. Glenn Penny and Matti Bunzl, 198-229. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Evans, Andrew D. 2008. Race Made Visible: The Transformation of Museum Exhibits in Early-Twentieth-Century German Anthropology. *German Studies Review* 31 (1): 87-108.
- Evans, Andrew D. 2010. *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Fetten, Frank. 2002. "Archaeology and anthropology in German before 1945". In *Archaeology, Ideology and Society. The German Experience*, ed. Heinrich Härke, 143-182. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Franić, Ivo. 1936. Život i rad Dra Nike Županića. In honorem sexagenarii. *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu* 2 (3-4): 11-28.
- Gingrich, Andre. 2010. "After the Great War: National Reconfiguration of Anthropology in Late Colonial Times". In *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*, eds. Reinhard Johler, Christian Marchetti and Monique Scheer, 355-378. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Givens, Douglas R. 2008. "The Role of Biography in Writing the History of Archaeology". In *Histories of Archaeology: A Reader in the History of Archaeology*, eds. Tim Murray and Christopher Evans, 177-193. Oxford: Oxford University Press.
- Hudelja, Mihaela. 2009. "Bibliografski opus Nika Zupanića". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 193-214. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Ježernik, Božidar. 2009. "Antropolog, ki je ljudem meril glave". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 23-74. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Ježernik, Božidar. 2010. *Imaginarni Turčin*. Beograd: XX vek.
- Jones, Siân. 1997. *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present*. London: Routledge.
- Kuzmanović, Zorica. 2010. Refleksivno mišljenje – zamena za analogiju? Primer debate o antičkoj ekonomiji. *Етноантрополошки проблеми* 1 (5): 151-164.
- Lucy, Sam. 2005. "Ethnic and cultural identities". In *The Archaeology of Identity*, eds. Margarita Díaz-Andreu, Sam Lucy, Staša Babić and David N. Edwards, 86-109. London: Routledge.
- Marchand, Suzanne. 2003. Book Review. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. By Andrew Zimmerman. *The Journal of Modern History* 75 (4): 984-986.
- Massin, Benoit. 1996. "From Virchow to Fischer: Physical Anthropology and 'Modern Race Theories' in Wilhelmine Germany". In *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on the Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, ed. George W. Stocking, Jr., 79-154. Madison: University of Wisconsin Press.
- Mos, Džordž. L. 2005. *Istorija rasizma u Evropi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Muršič, Rajko. 2009. "V senci prednikov: Prezrta zapuščina Nika Zupanića". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 135-142. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Novaković, Predrag. 2009. "Arheološke vsebine v opusu Nika Zupanića". U *Niko Zupanić, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 153-162. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Novaković, Predrag. 2011. "Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective". In *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, ed. Ludomir R. Lozny, 339-461. New York: Springer.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Poarje, Žan. 1999. *Istorija etnologije*. Beograd: Plato.

- Promitzer, Christian. 2001. Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva: med politiko i antropologijo (1901-1941). *Prispevki za novejšo zgodovino* XLI (1): 7-30.
- Promitzer, Christian. 2003. Niko Županič kot slovenski etnolog. *Etnolog* 13: 287-347.
- Promitzer, Christian. 2009. "Antropolog in znanstveni rasizem – korespondenca Nika Županiča med dvema svetovnima vojnama". U *Niko Županič, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 103-114. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Promitzer, Christian. 2010. "'Betwixt and Between' Physical Anthropology in Bulgaria and Serbia until the End of the First World War". In *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*, eds. Reinhard Johler, Christian Marchetti and Monique Scheer, 141-166. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Scheer, Monique, Christian Marchetti and Reinhard Johler. 2010. "'A Time Like No Other': The Impact of the Great War on European Anthropology". In *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*, eds. Reinhard Johler, Christian Marchetti and Monique Scheer, 9-26. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Smith, Woodruff D. 1980. Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum. *German Studies Review* 3 (1): 51-68.
- Stoczkowski, Wiktor. 2008. "How to Benefit from Received Idea". In *Histories of Archaeology: A Reader in the History of Archaeology*, eds. Tim Murray and Christopher Evans, 346-359. Oxford: Oxford University Press.
- Teschler-Nicola, Maria. 2007. "Volksdeutsche and the Racial Anthropology in Inter-war Vienna: The 'Marienfeld Project'". In *"Blood and Homeland" Eugenics and racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, eds. Marius Turda and Paul J. Weindling, 55-82. Budapest: Central European University Press.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Trigger, Bruce G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Truhelka, Ćiro. 1907. Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini. *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH* XIX: 57-76.
- Turda, Marius and Paul J. Weindling. 2007. "Eugenics, Race and Nation in Central and Southeast Europe, 1900-1940: A Historiographic Overview". In *"Blood and Homeland" Eugenics and racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, eds. Marius Turda and Paul J. Weindling, 1-20. Budapest: Central European University Press.
- Васић, М. Милоје. 1914. Народни музеј у 1913. Години. *Годишњак СКА* XXVII (1913): 263-283.
- Vlahović, Petar. 2009. "Etnogeneza balkanskih narodov v znanstvenem delu profesorja Nika Županiča". U *Niko Županič, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 75-82. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vurnik, Stanko. 1927. Niko Županič. Ob petindvajsetletnem jubileju njegovega znanstvenega in javnega delovanja. *Etnolog – Glasnik Kraljevskeg etnografskeg muzeja v Ljubljani* I: 144-158.
- Zadnikar, I. Miha. 2009. "Antropolog med uvidom in utopijo: Niko Županič v spektru med biološkičnim jugoslovanstvom in humanističnim unitarizmom". U *Niko Žu-*

- panič, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 163-166. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Zimmerman, Andrew. 2001. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zupanič Kralj, Veronika, Aleš Iglič in Veronika Kralj Iglič. 2009. "Zupaničev pogled na zgodovinu Slovencev in njihov položaj na začetku 20. stoletja". U *Niko Zupanič, njegovo delo, čas i prostor*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 83-102. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Zupanič, Niko. 1902. Jugoslovanska romantika. *Ljubljanski Zvon* 22 (12): 832-839.
- Zupanič, Niko. 1912. O prazgodovinski etnologiji Trojade. *Ljubljanski Zvon* 32 (8): 502-504.
- Županić, Niko. 1907a. Ilirija. *Ljubljanski Zvon* 22 (8-10): 486-492, 554-557, 625-620.
- Županić, Niko. 1907b. Telesna metamorfoza narodov na našem jugu. *Dom in svet* 20 (12): 561-563.
- Županić, Niko. 1920. *Etnogeneza Jugoslovena*. Zagreb: JAZU.
- Županić, Niko. 1927. K antropologiji osmanskih Turaka angolskog i konijskog vilajeta. *Etnolog – Glasnik Kraljevskog etnografskog muzeja v Ljubljani* 1: 87-130.
- Županić, Niko. 1936. Visina uzrasta Turaka Osmanlija. *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu* 2 (3-4): 2-10.

* * *

- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други. Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Слио.
- Бижич-Омчикус, Весна. 2006. Нико Жупанич у Етнографском музеју у Београду. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 70: 155-165.
- Влаховић, Петар. 1987а. "Живот и рад др Ника Жупанића". У *Писци наше етнологије и антропологије*, ур. Петар Влаховић, 146-151. Београд: Филозофски факултет.
- Влаховић, Петар. 1987б. "Жупанићев допринос проучавању етнogeneze балканских народа". У *Писци наше етнологије и антропологије*, ур. Петар Влаховић, 152-157. Београд: Филозофски факултет.
- Влаховић, Петар. 2006. Етнogeneza балканских народа у научном делу професора Ника Жупанича. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 70: 131-140.
- Гарашанин, Милутин и Јован Ковачевић. 1950. *Преглед материјалне културе Лужних Словена*. Београд: Просвета.
- Герсин, К. (псеудоним) 1903. *Македонија и турски проблем*. Београд: Савић и комп.
- Дворниковић, Владимир. 2000. [1939] *Карактерологија Југословена*. Београд: Просвета.
- Душковић, Весна. 2006. "Београдске године" Ника Жупанича. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 70: 141-154.
- Жупанић, Нико. 1907. Систем историјске антропологије балканских народа. *Старинар н.р.* II: 167-189.
- Жупанић, Нико. 1908. Систем историјске антропологије балканских народа. *Старинар н.р.* III: 1-70.

- Жупанић, Нико. 1909. Ка историји промене спољашности балканских народа (Одговор г. Јовану Радонићу). *Старинар н.р.* IV: 101-118.
- Жупанић, Нико. 1910. Извештај о антрополошком и палеоетнолошком раду у Народном музеју и екскурзија у Белој Крањској. *Годишњак СКА* 23: 207-228.
- Жупанић, Нико. 1911. Тројанци и Аријевци: прилози преисторији и палеоетнологији Мале Азије, Егеје и Балканског полуострва. *Глас СКА* 86: 167-291.
- Жупанић, Нико. 1913. Понтијски Бугари. Прилог антропологији Добруце. *Просветни гласник* 34, 967-980.
- Жупанић, Нико. 1927. Антрополошки оцрт Николе П. Пашића и Миленка Р. Веснића. *Etnolog – Glasnik Kraljevskeg etnografskeg muzeja v Ljubljani* 1: 74-83.
- Ковачевић, Иван. 2001. *Историја српске етнологије II. Правци и одломци*. Београд: Српски генеалогички центар.
- Микић, Живко. 1998. О интердисциплинарности у српској археологији са посебним освртом на физичку антропологију. *Гласник САД* 14: 263-269.
- Михајловић, Владимир В. 2011. Канонски лепо – естетски критеријуми и генеза расизма. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 625-640.
- Палавестра, Александар. 2011а. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавестра, Александар. 2011б. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 579-594.
- Срејовић, Драгослав. 2001. "Милоје М. Васић, творац српске археолошке науке". *У Искусства прошлости*, прир. Видојко Јовић, 213-218. Београд: Ars Libri.

Monika Milosavljević

Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, Belgrade

Niko Županić and Historical Anthropology of the Balkan Peoples

Before the World War I, in his works on the historical anthropology of the Balkan peoples, Niko Županić laid down the theoretical and methodological foundations of the research into the population of the region from the prehistoric to the modern times, thus establishing a kind of long-lasting continuity. It is possible to assume that his doctoral studies of philosophy in Vienna, as well as specialization in anthropology in Munich and Zurich, have profoundly influenced the way in which Niko Županić conceptualized the study of the Balkan peoples. However, this was not a simple idea transfer, but a process of modification, in accordance to the understanding of his own identity and the political circumstances of Županić's work. His research into peoples is particularly important in the light of perseverance of culture-historical paradigm in the Serbian/Yugoslavian archaeologies.

Key words: Niko Županić, anthropology of the German-speaking lands, Balkan peoples, epistemology, "common places", history of archaeology

Niko Županić et l'anthropologie historique des peuples des Balkans

Par ses travaux sur l'anthropologie culturelle des peuples des Balkans à la veille de la Première Guerre mondiale, Niko Županić a posé les bases théorico-méthodologiques de l'étude des peuples des Balkans, étude réunissant les populations préhistoriques aux populations contemporaines et établissant entre elles une sorte de continuité. Nous sommes justifiés de supposer que les études doctorales dans le domaine des sciences philosophiques à Vienne et la spécialisation dans le domaine de l'anthropologie à Munich et à Zurich ont fortement influencé sa conception de la manière dont il fallait étudier les peuples des Balkans. Il ne s'agit sans doute pas d'un simple transfert des idées, mais de leur modification en accord avec la perception de sa propre identité de la part de Županić et des circonstances politiques dans lesquelles il avait travaillé. Compte tenu de l'importance du paradigme historico-culturel dans les archéologies serbes/yougoslaves, c'est-à-dire du lien entre la culture archéologique et l'ethnicité, l'étude du peuple dans les recherches de Niko Županić peut gagner en importance.

Mots clés: Niko Županić, anthropologie du domaine germanophone, peuples balkaniques, épistémologie, "lieux communs", histoire de l'archéologie

Primljeno / Received: 03. 06. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 02. 07. 2012.